

KIMYA MƏSƏLƏLƏRİNİN HƏLLİNDƏ SƏRBƏST SEÇİM HIPOTEZİ

M.M.Abbasov, A.M.Tağıyeva, A.V.Zülfiqarova,
M.X.Məmmədov, A.M.Aslanbəyli

Ola bilər ki, məsələnin şərtində yalnız intensiv parametrlər (sistemi iki dəfə dəyişdikdə qiyməti dəyişməyən parametrlər intensiv parametrlər adlanır. Məsələn, həllolma, qatılıq kütlə payı, qarışıqın tərkibi, kütlə payları nisbəti) verilir, lakin ekstensiv parametrlər (sistemi iki dəfə artırıqda qiyməti iki dəfə artıran parametrlər ekstensiv parametrlər adlanır. Məsələn, kütlə, həcm) qiymətini tapmaq lazımdır.

Lakin belə olmaz, yoxsa bu tip məsələlərin sonsuz həlli üsulları ola bilər. Məsələn aşağıdakı kimi məsələyə baxaq.

30%-li nitrat turşusu məhlulunu soyutmaqla ehtiyatla neytrallaşdırmaq üçün neçə qram 20%-li natrium-hidroksid məhsulu lazımdır?

Verilmiş məsələnin cavabı, götürülmüş məhlulların kütləsindən asılı olaraq istənilən müsbət qiymət ola bilər. Əgər turşu və əsas 2 dəfə artıq götürülsə, onda 2 dəfə çox duz alınır. Əvvəlcədən verilmiş duzun miqdarından asılı olaraq lazım olan turşu və əsasın miqdarını müəyyən etmək olar.

Əgər məsələnin şərtində intensiv parametrlər və yalnız bir ekstensiv parametrlər qiyməti verilsə və intensiv parametrlər qiyməti soruşulursa, belə məsələnin həlli varmı? Bəli, çünki məsələnin cavabı ekstensiv parametrlər qiymətindən asılı olmayacaq.

Aşağıdakı məsələyə baxaq:

100 qram 30%-li nitrat turşusu məhlulunu ehtiyatla 20%-li NaOH məhlulu ilə neytrallaşdırdıqda alınan duzun son məhluldakı kütlə payını hesablayın.

Məsələnin cavabı intensiv parametrlərdir. Alınan duzun qatılığı neytrallaşan turşu məhlulunun kütləsindən asılı deyil. Əgər məsələnin şərtində intensiv parametrlərin qiyməti verilir və ekstensiv parametrlər təsadüfi qiymətindən asılı olaraq intensiv parametrlər qiyməti soruşulursa, onda məsələnin birmənalı həlli və cavabı vardır.

Onda belə bir sual ortaya çıxır. Ekstensiv parametrlər qiymətini bilmək nəyə lazımdır? Daha dəqiq ekstensiv parametrlərin istənilən sərfəli qiymətində məsələni həll etmək mümkündür.

Bu üsul sərbəst seçim hipotezi metodu adlanır. Bu hipotezə görə hər hansı ekstensiv parametrlər qiymətini sərbəst olaraq seçirik ki, məsələnin həlli daha asan olsun.

Məsələ 1. 30%-li nitrat turşusunu ehtiyatla 20%-li Naon məhlulu ilə neytrallaşdırdıqda alınan məhluldakı duzun kütlə payını (%-lə) hesablayın.

Həlli. Ekstensiv parametr kimi, nitrat turşusu məhlulunda, turşunun miqdarını təsadüfən 1 mol götürək. Sonra mərhələli həll üsulunu tətbiq etməklə axtarılan intensiv parametrin qiymətini hesablayaq.

Mərhələ I. Götürülən maddələrin məhlulda kütləsini hesablayaq.

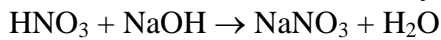
a) Nitrat turşusunun kütləsini hesablayaq $m(\text{HNO}_3) = v \cdot M = 1 \cdot 63 = 63 \text{ qram}$.

Sonra nitrat turşu məhlulunun kütləsini hesablayaq.

$$w = \frac{m(\text{HNO}_3)}{m_{\text{məh}}} \cdot 100\%; \quad m_{\text{məh}}(\text{HNO}_3) = \frac{m(\text{HNO}_3) \cdot 100}{w} = \frac{63 \cdot 100}{30} = 210 \text{ qram}$$

b) NaOH məhlulunun kütləsini hesablayaq

Ehtiyatlı neytrallaşmada NaOH artıq götürülür. Onda reaksiya tənliyinə əsasən 1 mol HNO_3 , 1 mol NaOH ilə neytrallaşır.

1 mol 1 mol 1 mol

$$m(\text{NaOH}) = v \cdot M = 1 \cdot 40 = 40 \text{ qram}$$

$$\text{Onda } m(\text{NaOH})_{\text{məh}} = \frac{m(\text{NaOH})}{w} \cdot 100 = \frac{40 \cdot 100}{20} = 200 \text{ qram}$$

Reaksiyadan sonrakı alınan məhlulun kütləsi

$$m_{\text{məh}}(\text{son}) = m(\text{NaOH})_{\text{məh}} + m(\text{HNO}_3)_{\text{məh}} = 200 + 210 = 410 \text{ qram}$$

c) Reaksiya zamanı 1 mol NaNO_3 duzu alınır. Onda $m(\text{duz}) = v \cdot M = 1 \cdot 85 = 85 \text{ qram}$

Mərhələ II. Alınan məhluldakı NaNO_3 -ü kütlə payını (qatılığını) hesablayaq:

$$W(\text{NaNO}_3) = \frac{m(\text{NaNO}_3)}{m_{\text{məh}}} \cdot 100\% = \frac{85}{410} \cdot 100\% = 21\%$$

Yuxarıda deyilənləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirməyə olar. İstənilən məsələni həll edən zaman ölçüyə (kütlə, həcm, maddə miqdarı və s.) malik kəmiyyətlərdən birinin qiymətini təsadüfi hipotez metodundan istifadə edib seçmək olar. Sonrakı hesablamaları məsələnin şərtindəki rəqəmlərə əsasən aparmaq olar.

Kimya məsələlərinin həllində bərabərsizliyin tətbiqi.

Əgər məsələnin şərtində axtarılan kəmiyyəti hesablamaq mümkün deyilsə, onda həmin kəmiyyətin maksimum və minimum qiymətindən istifadə etmək olar. Başqa sözlə verilmiş kəmiyyətin qiymətini ödəyə bilən bərabərsizlik qurmaq lazımdır. Əgər axtarılan kəmiyyət atom kütləsidirsə, onda qurulan bərabərsizliyi ödəyən atom kütləsinə malik elementləri götürməklə məsələni həll edə bilərik.

Məsələnin şərtindəki naməlum kəmiyyətlərin sayı, qurulan tənliklərin sayından çoxdursa və sistem tənliyin birmənalı həlli yoxdursa, onda məsələnin şərtində verilmiş kəmiyyətlərə aid əlavə məlumatlardan istifadə edilməlidir.

Onların əsasında axtarılan kəmiyyətin mümkün qiymətini ödəyən bərabərsizlik qurulur.

Maddənin tərkibi ilə bağlı məsələləri həll edən zaman maddənin xassəsini ödəyən bir neçə kəmiyyətin müəyyən qiymətindən istifadə etmək olar. Sistem tənliyi və bərabərsizliyi həll etməklə naməlum kəmiyyətin mümkün qiymətlərinin sərhəddini müəyyən etmək olur. Qiymətlər çoxluğunun arasında bir və ya bir neçəsinin fiziki mənası vardır. Beləliklə, məsələnin müxtəlif variantda həlləri arasından birmənalı olaraq birini seçmək lazımdır. Ya məsələnin şərtinə, yada müvafiq kimyəvi qanunauyğunluğa əsasən bərabərsizliyi qurmaq olar. Bərabərsizlik elementin birləşmədəki oksidləşmə dərəcələrinin, birləşmənin molyar kütləsinin, ionun yükünün və s. qiymətlərinin sərhədləri arasında qurula bilər. Məsələn, birləşmədə elementin kütlə payı mənfi qiymət ala bilməz və 1-dən böyük olmaz. Onda $0 \leq w \leq 1$ bərabərsizliyini qurmaq olar. Hər hansı turşunun molyar kütləsi onun duzunun molyar kütləsindən böyük ola bilməz və s. kimi bərabərsizliklər qurmaq olar.

Qazlara aid məsələlərin həlli prosesində bəzən bərabərsizliyi qurmaq daha sərfəlidir. Bərabərsizliyi məsələnin şərtinə görə qurmaq lazımdır. Lakin bir çox hallarda bərabərsizliyi məlum qazların xassələrinə əsasən qurmaq olur. Məsələn, hər hansı qazın hidrogenə görə nisbi sıxlığı 1-dən böyük olur ($D_{H_2} > 1$); həmin qazın daxil olduğu müxtəlif qazlardan əmələ gəlmiş qaz qarışığının orta molyar kütləsi, qarışığı əmələ gətirən qazların molyar kütlələrinin arasında olmalıdır.

Məsələn: H_2 və O_2 -dən əmələ gələn qaz qarışığı üçün $M(H_2) < M_{orta}(H_2, O_2) < M(O_2)$ bərabərsizliyini qurmaq olar.

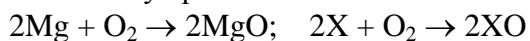
Məsələ 1. 3q maqnezium və 4q naməlum qələvi torpaq metaldan əvvəlcə metalların oksidi və sonra onların karbonatları alınır (hər bir metal ayrı-ayrılıqda proseslər aparılır). Alınan maddələrin kütlələrini müqayisə etdikdə məlum olmuşdur ki, maqnezium-oksidin kütləsi, naməlum metalın oksidindən yüngül, maqnezium-karbonat isə naməlum metalın karbonatından ağırdır. Naməlum metalı müəyyən edin.

Həlli: Naməlum metalın nisbi atom kütləsini X ilə işarə edək. Sonra mərhələli həll üsulundan istifadə edərək, müvafiq tənliklər qurmaqla məsələnin şərtində soruşulan naməlum kəmiyyətin qiymətini tapaq.

Mərhələ I. Mg və naməlum metalın mol miqdarını hesablayaq.

$$v(Mg) = \frac{m}{A_r} = \frac{3}{24} = 0,125 \text{ mol}; \quad v(XO)_{\text{nam}} = \frac{m}{A_r} = \frac{4}{x} \text{ mol}$$

Mərhələ II. Reaksiya tənliklərindən istifadə edərək oksidlərin mol miqdarını hesablayaq:

$$v(MgO) = 0,125 \text{ mol}; \quad v(XO) = v(EI) = \frac{4}{x} \text{ mol}$$

Mərhələ III. Oksidlərin kütləsini hesablayaq.

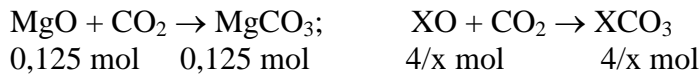
$$m(\text{MgO}) = v \cdot M = 0,125 \cdot 40 = 5 \text{qr}$$

$$m(\text{XO}) = v \cdot M = \frac{4}{x} \cdot (x+16)$$

$x+16 =$ naməlum metalın nisbi atom kütləsidir.

Bundan sonra məsələnin şərtinə əsasən oksidlərin kütlələrini müqayisə edən bərabərsizlik qurmaq olar: $5 < 4 \cdot (x+16)/x$, burada $5x < 4x+64$; yəni $x < 64$ alırıq.

Mərhələ IV. Karbonatların mol miqdarını müəyyən edək:

Mərhələ V. Karbonatların kütləsini hesablayaq

$$m(\text{MgCO}_3) = v \cdot M = 0,125 \cdot 84 = 10,5 \text{q}$$

$$m(\text{XCO}_3) = v \cdot M = \frac{4}{x} \cdot (x+60)$$

Burada $x+60$ naməlum metalın karbonatının molyar kütləsidir.

Sonra isə MgCO_3 -in XCO_3 -dən ağır olması şərtinə əsasən 2-ci bərabərsizliyi quraq:

$$10,5 > \frac{4}{x} \cdot (x+60); \text{ buradan } x > 37 \text{ alınır.}$$

$x < 64$ və $x > 37$ bərabərsizliklərini birləşdirsək $37 < x < 64$ bərabərsizliyini alırıq. Bu cür bərabərsizliyə yalnız bir qələvi-torpaq metalı kalsium (Ca) cavab verir. Çünki onun nisbi atom kütləsi (40), 37 ilə 64 arasında yerləşir.

Məsələ 2. CaO və Na_2O qarışığının 10 qramı hazırlanır. Qarışıqda $m(\text{CaO}) > m(\text{Na}_2\text{O})$ və $m(\text{Na}) > m(\text{Ca})$ kimidir. Qarışıqdakı CaO-in kütləsini müəyyən edin.

Həlli: Qarışıqda x mol CaO və y mol Na_2O olduğunu fərz edək. Şərtə görə

$$m(\text{CaO}) = v \cdot M = x \cdot 56; \quad m(\text{Na}_2\text{O}) = v \cdot M = y \cdot 62$$

$$v(\text{Ca}) = v(\text{CaO}); \quad m(\text{Ca}) = v \cdot A_r = x \cdot 40$$

$$v(\text{Na}) = 2v(\text{Na}_2\text{O}) = 2y; \quad m(\text{Na}) = v \cdot A_r = 2y \cdot 23 = 46y$$

$$\text{Şərtə əsasən } m(\text{CaO}) > m(\text{Na}_2\text{O}) \text{ yəni } 56x > 62y$$

$$m(\text{Na}) > m(\text{Ca}) \text{ yəni } 46y > 40x$$

$$\text{bərabərsizliklərə görə } x > \frac{62y}{56} = 1,11y \text{ mol}$$

$$\text{və } x < \frac{46y}{40} = 1,15y \text{ mol}$$

$y = 1$ mol qəbul etmək olmaz.

$m(\text{CaO}) = v \cdot M = 1,11 \cdot 56 = 62$ qr edir. Qarışıqda $y = 0,1$ mol qəbul etsək $x > 0,111$ mol; $x < 0,115$ mol olar. Onda aşağıdakı bərabərsizliyi qurmaq olar: $0,111 < x < 0,115$

$x \rightarrow 0,111$ ilə $0,115$ arasında qiymət ala bilər. Onda

$$0,111 \cdot 56 < m(\text{CaO}) < 0,115 \cdot 56$$

$$6,22 < m(\text{CaO}) < 6,44$$

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. M.M.Abbasov. Kimya II hissə (məllimlər və abituriyentlər üçün vəsait). // Abituriyent jurnalının xüsusi buraxılışı, TQDK, 2007, 460 s.
2. V.M.Abbasov, M.M.Abbasov və b. VII sinif üçün kimya dərslisi. // Bakı, Aspoliqraf, 2014, 92 s.
3. V.M.Abbasov, M.M.Abbasov və b. VII sinif üçün kimya dərslisi. // Bakı, Aspoliqraf, 2015, 204 s.

М.М.Аббасов, А.М.Тагиева, А.В.Зулфигарова, М.Х.Мамедов, А.М.Асланбейли

Гипотеза свободного выбора в химических решениях

АННОТАЦИЯ

За последние 20 лет в Азербайджанской республике в ходе мониторингов проводимых в школах и на вступительных экзаменах в вузы учащиеся и учителя сталкиваются с трудностями в решении вопросов данные по химии. Поэтому данная статья посвящена методам решения подобных вопросов.

M.M.Abbasov, A.M.Tagiyeva, A.V.Zulfigarova, M.X.Məmmədov, A.M.Aslanbeyli

The hypothesis of free choice in chemical solutions

ANNOTATION

Students and teachers facing difficulties in solving of chemistry questions in the monitoring carried out in schools and entrance examinations to universities over the past 20 years in the Republic of Azerbaijan. Therefore, this article is dedicated to the methods of solving such questions.

Açar sözlər: intensiv parametrlər, ekstensiv parametrlər, sərbəst seçim hipotezi, kütlə payı, bərabərsizlik.

Ключевые слова: интенсивные параметры, экстенсивные параметры, гипотеза свободного выбора, доля массы, неравенство.

Key words: intensive parameters, extensive parameters, hypothesis of free choice, mass proportion, inequality.